

Г Л А С

CDXXVII

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

КЊИГА 30

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

GLAS

CDXXVII

CLASSE DE LANGUE ET DE LITTERATURE

№ 30

Reçu à la IIIe séance de la Classe de langue et de littérature
le 21 mars 2017

Rédacteur
SLOBODAN GRUBAČIĆ
Membre correspondant de l'Académie

BELGRADE
2017

Г Л А С

CDXXVII

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

КЊИГА 30

Припремљено на III скупу Одељења језика и књижевности
од 21. марта 2017.

У р е д н и к
дописни члан
СЛОБОДАН ГРУБАЧИЋ

БЕОГРАД
2017

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнез Михаилова 35

Коректор
Снежана Крсџић-Букарица

Технички уредник
Мира Зебић

Тираж
300

Штампа
ПЛАНЕТА ПРИНТ, Београд

САДРЖАЈ

Милосав Тешић, <i>Некропола у Дићима селу</i>	1
Предраг Палавестра , <i>Гроб у Ирижу</i>	3
Predrag Palavestra , <i>The Grave in Irig</i>	16
Владета Јеротић, <i>Архетипови</i>	17
Vladeta Jerotić, <i>Archetypes</i>	22
Предраг Палавестра , <i>Гола факта</i>	23
Злата Бојовић, <i>Дубровник у српској књижевности</i>	29
Милован Данојлић, <i>Једна од улица мога живота</i>	37
Роберт Ходел, <i>О канонизацији књижевности у оквиру језичке глобализације</i>	41
Иван А. Чарота, <i>Белоруско-српски односи као научни проблем</i>	55
Пер Јакобсен, „ <i>Нилс Лине</i> “ <i>Јенса Пејтера Јакобсена као интертекст</i> „ <i>Филипа Латиновића</i> “ <i>Мирослава Крлеже</i>	69
Per Jacobsen, <i>Jens Peter Jacobsen's "Niels Lyhne" as an Intertext for Miroslav Krleža's "Filip Latinovicz"</i>	78
Радомир В. Ивановић, <i>Допринос Исидоре Секулић развоју савремене његошологије</i>	79
Radomir V. Ivanović, <i>Isidora Sekulić's Contribution to the Development of Contemporary Njegošism</i>	102

Јован Делић, <i>Од епиграфа, преко сонета, до „Рајних другова“, од прве до друге „Европске ноћи“</i>	101
Jovan M. Delić, <i>From Epitaphs, through Sonnets, to "War Friends", from First to Second "European Night"</i>	106
Снежана Милинковић, <i>Још понешто о „комичном“ еју Ђован Паола Лиомпарђа / Zuan Polo Liompardi / Libero del rado stizuxo</i>	107
Snežana Milinković, <i>Alcune chiose sul poeta „buffonesco“ Libero del Rado Stizuxo di Zuan Polo Liompardi</i>	118
Јелисавета Милојевић, <i>Шекспир као неизбежност</i>	121
Зоран Пауновић, <i>Шекспир и Лаза Костић</i>	135

РАДОМИР В. ИВАНОВИЋ

ДОПРИНОС ИСИДОРЕ СЕКУЛИЋ РАЗВОЈУ САВРЕМЕНЕ ЊЕГОШОЛОГИЈЕ

„Моћ мисли великих људи у томе је што даљине носе у себи, и тако обједињују све светско, и говоре свему свету. У Владичиној крупној речи дејствује увек даљинска порука; и дејствује једна тајанствена алхемија која лично животно претвара у свељудске знаке и значења“.

И. Секулић

А п с т р а к т. – Пре но што је започела писање историјско-биографско-поетичке монографије *Њеџошу, књиџа дубоке оданости* (Београд, 1951) Исидора Секулић се упознала са научним донетима репрезентативних дела XIX (П. А. Лаврова, 1887, П. А. Ровинског, 1889, и П. Поповића 1900) и XX века (Н. Велимировића, 1911, Б. Петронијевића, 1924. и А. Шмауса, 1927). Њени прилози његошологији могу се поделити у четири групе: прилози објављени у међуратном периоду (1925–1941), прилози објављени у поратном периоду (1945–1958), монографија о Њеџошу (I), 1951, и необјављени прилози нађени у рукописној заоставштини (укупно их је 14, а објављени су 1966. године). На идеју о писању монографије ауторка је дошла пре вишенедељног путовања по Црној Гори 1937. године, о чему сведоче објављени прилози који ће доцније бити уврштени у монографију.

Студију смо поделили на четири дела: „Глобална опредељења и методолошки приступи“, „Генерирање поетских идеја и књижевног текста“, „Књижевно-естетске вредности Његошевих спегова“ и „Белешке“, у којима смо саопштили архивску грађу, примарну и секундарну литературу о Његошу, његошологији и И. Секулић.

Кључне речи: Његош, његошологија, Исидора Секулић, монографија, историја, филозофија, религија, психологија, методологија, литературологија, компаратистика, генологија, конструкција и схема

ГЛОБАЛНА ОПРЕДЕЉЕЊА И МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТУПИ

У студијама „Филозофија уметности и филозофија критике у тумачењу Бранка Лазаревића“ (2007), „Историја критике као историја идеја (Домети српске књижевне критике)“, 2009, и „Стваралачка критика Исидоре Секулић (Прилог теорији књижевне критике)“, 2013, теоријски смо дефинисали модел *сћваралачка крићика*, чији су родоначелници Б. Лазаревић (студијама „Стваралачка критика“, 1927, и „Критички поступак“, 1941), као и И. Секулић (огледима „Проблем критике и критичких талената – Сент-Бев, Ц. Свифт, Б. Шо“, 1932, и „Ка проблему критичара – Пол Суде“, 1941). С обзиром на релативно велики број критичара у српској књижевности који припадају *сћваралачкој крићици*, за разлику од *вредносне крићике* Љубомира Недића, *есћейиичке крићике* Богдана Поповића, *имћресионисћичке крићике* Јована Скерлића и *исћоријске крићике* Павла Поповића, неопходно би било најпре верификовати, а потом и дефинисати неке од бројних сличности (које их спајају) и различитости модела (које их раздвајају).¹

¹ Прво издање *Сабраних дела* у 12 књига, зналачки су приредили: Младен Лесковац, Миодраг Павловић и Живорад Стојковић („Матица српска“, Нови Сад, 1961–1966): књига I – *Саћућици. Писма из Норвешке*; књ. II – *Зайиси*; књига III – *Кроника паланачког гробља*; књига IV – *Из домаћих књижевности* (I); књига V – *Из домаћих књижевности* (II); књига VI – *Његошу, књића дубоке оданости*; књига VII – *Из сћраних књижевности* (I); књига VIII – *Из сћраних књижевности* (II); књига IX – *Аналићички шренућци и шеме*; књига X – *Теме*; књига XI – *Говор и језик. Мир и немир* и књига XII – *Служба*. Прилози у овом раду цитирани су према другом издању („Вук Караћић“, Београд, МСМLXXII). О критичком опусу писали су Славко Леовац у монографији *Књижевно дело Исидоре Секулић* (Београд, 1986) и Предраг Палавестра у двотомној *Исћорији срћске књижевне крићике 1768–2007*. (Нови Сад, 2008), између осталих. Упутно је видети и тематизовани зборник радова *Срћска књижевна крићика и кућурна полићика у друћој половини ХХ века* (Београд, 2013, стр. 556), уредио Милан Радуловић.

Када је у питању есејистички и критички опус И. Секулић, као најзначајнијег репрезента овог критичког модела, неопходно је да, макар и у кратким цртама, укажемо на неколико глобалних естетичких, поетичких и критичких опредељења, како у супстанцијалној тако и у релацијској теорији. На основу сопствених искустава и сазнања ауторка у први план истиче процес вредновања и превредновања критичких доприноса. Она с правом тврди и на одабраним примерима показује основну деобу – на *ауџенџичне сџвареоце* и *ауџенџичне криџичаре*: „Има ауџенџичних и неауџенџичних дела; и има ауџенџичних и неауџенџичних критика. Ако се састану две ауџенџичности, дело и критика о делу, могу једно другом и писцима, чинити извесне услуге. Ако се не састану – ауџенџично дело остане без ауџенџичне критике – дело ће својом живом вредношћу живети кроз читаоце (.....). Дело живи без критике, а критика не живи ни са делом ни без њега“ (књ. VII, стр. 283).²

Ново глобално опредељење проистиче из претходног. Тврдећи да ауџенџична критика представља „самосталну грану књижевности“, без обзира на то да ли се категорија *криџика* употребљава у ужем значењу (као део литературологије) или у најширем значењу (као композитни појам), ауторка је дели на две врсте: *инџерџреџацију* и *анализу*, дајући предност првој над другом врстом („Ауџенџични критичар – у проблему критике – стоји више као интерпретатор него као анализатор дела. Анализа зависи од савремене науке, савременог менталитета и укуса. Интерпретација дела зависи од талената интерпретатора као писца и уметника“, књ. VII, стр. 284). Међутим, захваљујући процесима стваралачке метаморфозе током времена, као и процесима генерирања поетских идеја и књижевног текста, евидентно је да ауторка може временом, у већој или мањој мери, променити извесне „тачке гледишта“ о којима је реч.

² У *Увогу у филозофије еџзисџенџије* (Париз, 1974) Бофре тврди: „Систем значи да ништа више није неизвесно“, односно „када манифестација блешти у свом богатству, оно неманифестно достиже пуноћу властите тајне“ (стр. 43). Ингарден такође оправдано тврди да приказивање уметничког дела „помоћу извесног система судова *није адеквајно сџмом уметничком делу*. Није ни *еквиваленџи* уметничког дела и уопште га не може заменити“. Стога филозоф Ален Бадју тврди да се појам истине мора користити у множини, док А. Компањон у књизи *Демон џеорије* (1999) такође тврди да се систем заснива на методи која обавезно садржи „неколико упутстава, вештина и лукавости“. О томе смо више писали у још необјављеној студији „Естетичка, поетичка и критичка опредељења Данила Киша (Прилог литературологији)“. Том приликом смо утврдили да Киш, типолошки посматрано, такође припада *сџваралачкој криџици*, као и да И. Секулић представља један од узоритих примера који импонују и као ствареоци и као мислиоци.

Те су промене првенствено узроковане процесима дијалектике стварања и дијалектике мишљења, што се може илустровати необично структурираним огледом „О критичким издањима српских писаца“, написаним половином протеклог века, који увелико противречи опредељењу изреченом 1932. године. Сада ауторка сматра да је припрема *критичких издања* српских писаца веома сложена област духовне делатности (логичка, естетичка и етичка), да она може задовољити само потребе одређених времена, да не може досећи апсолутни смисао стварања и мишљења, да би на крају закључила како процес генерирања критичке мисли (она то назива „генераторним моментима“) неминовно укључује и нову „тачку гледишта“, без обзира на то да ли се ради о синхроној, дијахроној или равни историјске актуелизације: „Критички рад је аналитички рад, а анализа најмоћнија моћ човечјег ума. До танке длаке расправити неку реалност, и онда тако расправљену поново је саставити, синтетисати, сада сву осветљену изнутра, јасну, прозрачну. Који професор то и тако може, који критичар или интерпретатор то и тако може, тај је класик у своме народу“ (књ. V, стр. 419).

Мирење ове и сличних противречности у критичком опусу једног од најдаровитијих и најобразованијих српских стваралаца и мислилаца указује на сву сложеност уопштавања, али и на опасност од аподиктичког закључивања, посебно када се имају у виду четири дијаде у чијим оквирима егзистирају творачки парови: филозофија и психологија стварања, естетика и поезика, фолклористика и компаратистика, лингвистика и критика. Низ деценија XX века протицао је у евидентном напору *теоретизације свесћи* (руски формализам, француски структурализам, поезика постмодернизма). Са ретким изузецима теоретизација је препоручивала различите врсте *система* и *системајичности*, све док није довела до *антијтеоријске* и *антисистемске побуне*, коју илуструју дела Жана Бофреа, Ролана Ингардена, Антоана Компањона и Сретена Марића.

Од самих почетака стварања И. Секулић се изјашњавала против *система* и *системајизације* (које симболизује *круж*), а у корист *проблема* и *проблемајизације* (које симболизује *спирала*). У симболици *кружа* она види крај даљег прогреса (стварајући синтагму „порочни круг“), док у симболици *спирале* види неограничене и неомеђене могућности даљег развоја (стварајући синтагму „весела спирала“). О томе пише у есејизираној прози „Круг“ (из почетне збирке *Сајућиници*, 1913): „Круг је одвратни симбол ропства и комике. Бити круг и бити у кругу, значи бити баналан и смешан, бити увек код куће и бити увек

при себи“. Више деценија потом, у репрезентативној монографији о Његошу, она ће истим поводом закључити: „По нашем мишљењу, Владика је имао ако не систем, а оно све елементе за једну своју идеалистичку теорију о свету. И он је и све те елементе и убацио у поему, али раздробљену без еластичних зглобова. Систем да филозофски подзида, то није умео“ (књ. VI, стр. 231). У том светлу, а на филозофском плану, веома занимљиво би било позабавити се ауторкиним тумачењем двају суштински важних процеса развоја анализе и синтезе – процесима конвергенције и дивергенције научних дисциплина, односно њихових искустава, сазнања и претпоставки.

Колико на естетичком толико и на етичком плану И. Секулић је веома стало не само до одбране стваралачке слободе, којој прете не само друштвене пресије и научне догме времена у коме се рађају, него и проширивање њених граница све до оне тачке које задовољава њен идеал у тој сфери бивствовања – бити „независан од свих зависности“, по чему нема премца у српској књижевности (то може да оствари само *йоййун човек*, гетеовским речником речено). Само на тај начин тип ствараоца и мислиоца попут Исидоре Секулић може остати у матичним токовима националне књижевности више од шест деценија (1893–1958). Дужност *йоййуног човека* је да се континуирано бави решивим *йроблемима* и нерешивим *ајоремама*, о чему непосредно пише у огледу „Иде ли уметност над светост?“ (1939), у коме тврди: „И уметници су мостови између смртнога и бесмртнога, јесу, али са својим особитим бесмртним умовима и неутољеним душама. Зрачи се у вечност само са духом који тражи други свет. И зато, премда ће многим парадоксно изгледати: уметник је вечан умом, а не делом; егзистенцијом, а не именом и потписом. Човек је чудо, не дело човечје – метафизички говорећи. Само дух, само човек може бити светост и вечност, а свака слика, и икона, само је симбол“ (књ. IX, стр. 478).

Расправљајући о односу регионалног и универзалног, у сродном прилогу „Изохимене у књижевностима“ (1924).³ И. Секулић указује на значајне карактеристике развоја у свакој од националних и наднацио-

³ У прилогу „Изохимене у књижевностима“ ауторка тврди: „Не може друкчије ни бити. Јер, ако естетичка схватања и могу скакати из области у област, имагинативна и уметничка мисао, као таква, мора имати нечег дубоко битног и сталног. Знамо да и између најразноврснијих области уметности има општости и везе“ (књ. VIII, стр. 48). Сагласност поетичких и ноетичких опредељења показан је изборима – *Огледи и записи* (књ. II), у оквиру едиције *Српска књижевност у сиво књиго* (1971, књ. 74), приредио Ж. Стојковић, као и избор *Криптички радови Исидоре Секулић* (1977) у оквиру едиције *Српска књижевна криптика* (1977, књ. 14), приредио С. Леовац.

налних књижевности, када су у питању процеси иновације и модернизације. За нашу анализу веома је занимљив и оглед „Шта је модерно и где га видите?“ (1957), најпре стога што у њему експлицитно расправља о односу традиције и модернизма, а потом и стога што је, користећи сопствену теорију „здравог разума“, установила да постоје огромне разлике између реалних *проблема* и измишљених *псеудопроблема*, како у науци тако и у уметности „Од вајкада људи подлежу псеудопроблемима и заносе се и поносе се псеудорешавањима, који, наравно, могу бити мала забава, мала вежба, али никако нису, што би рекли у народу: ни хитац ни погодац“.⁴

На крају, а могло је и на почетку књижевне расправе, посветиће мо пажњу избору циља или више циљева истовремено у појединим чланцима, есејима, студијама, расправама и монографији И. Секулић. О циљу је најпре писала у огледу „Максим Горки“ тврдећи да „мисао носи циљ, емоција креће енергије“, а потом на више места и различитим поводима у историјско-биографско-поетичкој монографији *Његошу, књига дубоке оданости*. Етимоне ових идеја, међутим, налазимо још у изванредно конципираном и реализованом огледу „Горски вијенац, можда препевати га, никако превести“ (1925), који је започет ауторкиним епиграфом: „Или велики песник мислилац мистички да се с *Вијенцем* сплете, или нико на њ руку да не ставља“. Ради се о процесу саосећања или усаосећавања са генијалним песником који не подноси ни једну познату врсту осредњости, потом о парафрази или истицању сопствене амбиције, о чему ауторка исповедно и искрено сведочи:

„Овај рад овде, такође је прилог, прилог књижевника, не научника, у оправдан напор да се из *Луче* изљуште карактеристичне црте снажног и кроз самониклог песника и мислиоца, који је израстао и сазрео у пустињи Цетињској, у манастиру, у друштву старог, болног, животом огорченог монаха Митрополита Петра, и – по речима самога Његоша – у друштву „вртоглавога Сима“, Симе Сарајлије, жестока романтичара немного озбиљна даровита песника. У току овога рада показале се нарочито: чиме се Владика мислилац, и замислилац поеме *Луча*, чиме се при-

⁴ Пишући о категорији *модерно*, ауторка тврди: „Та је реч врло непрецизна и врло недолучан израз у име и за велике ствари којима се придаје. У пракси тај несрећни израз и вуче своје најбоље представнике у моду, и у псеудопроблема. А доста је, и све су бројнији п р а в и проблеми, којима, наравно, такође често нема коначног решења, али је рад и мука над правим проблемима увек позитиван смисао и достојна каријера и уметника и научника“ (књ. X, стр. 519).

кучавао највећима. Као уметник, Владика, са *Лучом*, не само да не достиже највеће песнике спиритуалне категорије, него не достиже ни себе: далеко је од Владике песника *Горског вијенца*. То је чињеница, дакле уђимо у њу“ (књ. VI, стр. 229).⁵

У монографији попут ове о којој је реч ауторка је решила да у њу унесе „улог цијела бића“, како би рекао књижевни историчар Антун Барац. То практично значи да се у свим фазама: *a priori* – током израде монографије, и *a posteriori* – мора улагати максимум творачког потенцијала и дара (стеченог и негованог), потом све врсте расположиве енергије поетског говора, то јест морају се искористити сви домети интелектуалне, креативне и интуитивне енергије. И. Секулић, истовремено или наизменично, примењује премисе рационалистичке (аналитичке) и емоционалистичке естетике (интерпретативне). О оном што се не може схватити, али може опевати или наслутити, ауторка каже: „Код Владике, међутим, треба светлост тумачити дубље, онако како ју је он схватао када год је, врло много пута, спомињао искру, лучу, пламен: као чудесну чињеницу да човек појам вечног и апсолутног не може да схвати, али бићем својим има начина да се дотиче трансцедентне суштине“ (књ. VI, стр. 399).

Попут својих узора из прошлих векова („разумске критике“ Бела и Холбаха) или савремене „здраворазумске критике“ (Б. Расела и Т. Мана), она настоји да реши низове противречности, сплетове анаграма и криптограма, у настојању да једно аутентично дело представи аутентичном критиком, тако да оно после нове критике читаоцу или саговорнику буде јасније, присније, прихватљивије и разумљивије. Да поновимо. Овакав критички модел не остварује се пречицама и импровизацијама, тим пре што је намењен *ојкровењима дела*, анализи и интерпретацији дела које бацају неопходну „бочну светлост“ на њега. Оне морају у подједнакој мери бити занимљиве и аутору, и критичару и читаоцу, јер она несумњиво доприносе ширењу духовних хоризоната

---

⁵ Са колико преданости и поштовања приступа ауторка изради будуће монографије без посредника сведоче пасажии попут оних саопштених у приказу „*Горски вијенац* на позорници“ (1951), у коме она најпре тврди: „Јако као драма, а није драма; живо као прича, а није прича; фигуре херојских пропорција, тачно као на позорници, а није позорница; бројни стихови као музика, а није музика“, формулишући на непоновљив начин сопствени доживљај дела: „Требало би делове *Горског вијенца* у камен урезати, као што су Римљани у камен урезивали своје елигије од особите лепоте и вредности. Ако би неки наши даљи потомци, ко зна, пали опет у неко стање цивилизованог почетка, нашли се без писане и уметничке речи, хијероглифи *Горског вијенца* родили би им писменост, мисленост, уметност“ (књ. V, стр. 360).

и разноврсних уживања у оствареним напорима, поготову уколико се зна да по Милеру и Крочеу – „Напори духа у свему успевају“.⁶

ГЕНЕРИРАЊЕ ПОЕТСКИХ ИДЕЈА И КЊИЖЕВНОГ ТЕКСТА

Из значајног новинског разговора „Крај без вода и бродова, без равница и железница, али са ненадмашним лепотама – Утисци наше књижевнице г-ђе Исидоре Секулић“ („Политика“, 14. IX 1937), који је водила са новинаром Новаком Милошевићем и који се може сматрати ваљаном „шифром тумачења“ у конституисању експлицитне поетике, ауторка саопштава једно успутно, а у суштини веома битно запажање: „Кад човек пешке иде и мало муке трпи, ништа успут није индиферентно. Само пешке пређени путеви везују човека истински за предмете, просторе и времена“. Искази попут наведеног могу се тумачити у дословном и пренесеном значењу. У дословном – они се односе на све елементе материјалне културе Његошевог завичаја (климу, рељеф, насеља, куће, покућство), а у пренесеном – оне се односе на све доступне елементе духовне културе (историју, антропологију, етнографију, етнопсихологију и предања). Од посебног значаја је ауторкино сведочење о сусрету двају цивилизацијских модела: динарског и медитеранског!

Увиђајући сложеност односа реалија и идеалија у наративном моделу културе, њихово богатство и неисцрпност, ауторка се из дана у дан уверава у сложеност великог подухвата који је почела да остварује од те године (1937). Она путује Његошевим стопама, сакупља информације до којих на други начин не би било могуће dospети, проверава дотадашња знања из свих потребних јој области духовних делатности, у намери да у што већој мери обогати три области којима се бавила пуне две и по деценије (1925–1951): „биографију времена“, „биографију писца“ и „биографију дела“. У том смислу посматрано, пророчки делују речи које је у поменутом разговору изговорила И. Секулић о Његошу као „песнику песника“ и „учитељу поезије“: „Човек вазда има

⁶ Такви, бројни и инвентивно срочени пасажии, које Енглези називају „пурпурним страницама“, дали су за право Бошку Новаковићу да понуди сажети портрет ове ауторке: „Писац коме је ерудиција само средство за продоре у тајне, у суштаства, у изворне дубине моралних и стваралачких компонената величине људског бића, она је у међуратном периоду један од најизразитијих и најкрупнијих ликова српске књижевности, чувајући са успехом ту вредност и углед и у послератном времену. Бриљантан зналац великих литература, жив и проницљив мислилац, она је у Гетеу видела отелотворен смисао појма *höherer Mensch*, коме је и сама тежила, а књижевност у целини посматрала као огромно дело светске породице писаца, духовне сабраће на вековним стазама људског потврђивања и тражења“.

осећање да Црној Гори нешто дугује, као да је крив што Црна Гора није срећнија и веселија“.

Одуживање дуга ауторка је почела Првим томом, посвећеним историји, биографији и спевовима *Луча микрокозма* и *Лажни цар Шћејан Мали* (књига је објављена крајем новембра 1951). Међутим, материјала за монографију је било двоструко више од планираног, те је Други том (*О Горском вијенцу*) био двоструко обимнији од првог. Она је непрекидно и у различитим приликама, усмено и писмено сведочила о томе како јој се основни циљ удаљава и како досадашње тајне и тајновитости Његошевог стваралачког проседеа сâми по себи рађају нове, у непрекидном ланцу откровења (остварених и наслућених). У четвртом одељку „Лоза Петровића и породично клупко у Владичинском роду“ (стр. 50–61), она сведочи о потреби враћања на почетак јер: „Најлепши врхунци, оба Петра, тајанствени су, беже са својим тајнама далеко од испитивача“, при чему је тим исказом претходила мишљењу Пола Дила да „решена тајна“ не представља ни решење ни тајну. А истовремено је указала и на два веома важна процеса, такође руковођена сопственим искуствима и сазнањима: а) процес генерирања поетских идеја и б) процес генерирања књижевног текста.

При томе мислимо на дотадашњи развој његошологије. Ауторки је он добро познат, нарочито уколико имамо у виду значајне и жанровски разноврсне монографије у XIX (П. А. Лаврова, 1887, П. А. Ровинског, 1889, Л. Томановића, 1896, и П. Поповића, 1900) и XX веку (Н. Велимировића, 1911, Б. Петронијевића, 1924, А. Шмауса, 1927, Ј. Миловића, 1934, М. Ф. Ракочевића, 1940, В. Латковића, 1949, Љ. Дурковић-Јакшића, 1951, и друге). Припремној фази, како сама каже „радњи“ или „предрадњи“, припадају и сви ауторкини прилози из његошологије као интердисциплинарне делатности које је објављивала од 1925. године надаље.⁷ За нашу анализу веома су важни петнаестак прилога пронађених у рукописној заоставштини, објављеној у

⁷ У јубиларном зборнику радова ЦАНУ – *Пејтар Други Пејировић Њеџош – двестиа година од рођења (1813–2013)*, Подгорица, 2014, стр. 522, објавили смо студију „Најзначајније монографије и коментари као подстицај развоју његошологије у другој половини XIX вијека“ (стр. 347–373) и посветили је репрезентативним монографијама Лаврова – *Пејтар II Пејировић Њеџош владика црногорски и његова књижевна делатност* (Москва, 1887), Ровинског – *Пејтар II Пејировић Њеџош владика црногорски (1830–1851)*, С. Петербург 1889, коментарима М. Решетара (од 1889 надаље) и Л. Томановића – *Пејтар Други Пејировић Њеџош као владалац* (Цетиње, 1896). У „Гласнику Одјељења хуманистичких наука“ ЦАНУ (бр. 1, 2014, стр. 17–41) објавили смо студију „Монографија Павла Поповића као прекретница у развоју његошологије (*О Горском вијенцу*)“ Мостар, 1900. Претпостављамо да је млада и радознала И. Секулић читала одломке Поповићеве монографије још док су објављивани у часописима: „Српски преглед“ (1895) и „Искра“ (1898).

књизи VI *Сабраних дела* (1961–1966, стр. 415–461), који такође непосредно сведоче о методолошким приступима, јер се и у њима могу срести поједина *ошкровења*, о којима ауторка каже: „Уметност је откровење, а не лутање и анализа. Уметност и машта које виде само оно што је већ ту и само оне који су већ ту, нису ни уметност ни машта. А снага која тајну и кључ свога задатка нема у себи, то није воља која влада, то је сила која опонаша и служи“ (стр. 172).⁸

Сви прилози И. Секулић посвећени његошологији, а објављени пре и после монографије, могу се поделити у три групе:

– *Првој групи* припадају прилози објављивани до појаве монографије (1951): „Језик *Горског вијенца*“ (СКГ, Београд, 1925), „Случај Шћепана Малог“ („Преглед“, Сарајево, 1939), „Владика Раде у Риму“ („Војвођански зборник“, Нови Сад, 1939), „Стогодишњица Његошеве *Луче микроkozма*“ („Политика“, Београд, 17. II 1945) и „Из галерије Његошу посвећених стихова“ („Побједа“, Титоград, 1951).

– *Другој групи* припадају само два прилога, објављена након појаве монографије: „*Горски вијенац* на позорници“ („Политика“, Београд, 6. XII 1951) и „Фрагмент из рада о даху, па слуху и виду у поезији Његоша и Лазе Костића“ (НИН, Београд, 1. I 1955).

– *Трећој групи* припадају 14 махом кратких прилога, које је постхумно објавио приређивач Ж. Стојковић у завршној, XII књизи *Сабраних дела – Служба (1894–1958)*. У „Напомени редактора“ је записано: „Текстови у овом додатку не представљају други део *Његошу, књиже дубоке оданости*, већ избор из једног рукописа који је приликом пописивања посмртне заоставштине у стану Исидоре Секулић, нађен затурен у хрпи старих новина и записа“ (стр. 416).⁹

⁸ У значајне монографије прве половине XX века убројали бисмо: Велимировићеву *Религију Његошеву* (Београд, 1911), Петронијевићеву *Филозофију у „Горском вијенцу“* и „*Лучи микроkozма*“ (Београд, 1924), Шмаусову *Његошеву Лучу микроkozма* (Београд, 1927), Миловићеву *Велики ушцај Гејтеов на Његоша* (Београд, 1934), Латковићеву *Петар Пејировић Његош* (Београд, 1949) и Дурковић-Јакшићеву *Библиографију о Његошу* (Београд, 1951), између осталих.

⁹ Ради се о следећим прилозима: „Карактеристика поезије“, „Смрт Његошева“, „Народни дух и модерни проблеми“, „Две велике синтезе Његошеве“, „Његошева Луча“, „Владичин велики проблем је слобода“, „Његош творац и уметник“, „Његошева естетика“, „Балкан“, „Његошево владарство“, оглед „Језик Његошев“, скица „Језик Његошев“, „Религиозност Његошева“ и „Ланци Његошеви“ (књ. VI, стр. 415–461). У књизи XII *Служба* овог издања објављена је „Библиографија радова Исидоре Секулић“ (стр. 457–539), коју су саставиле: Љиљана Милачић, Евдокија Груева и Анђа Маслеша. Њој је као основа послужила „Грађа за библиографију Исидоре Секулић“ Емила Поповића, објављена у београдском часопису „Књижевност“ (бр. 5, 1951). Допуна наведене библиографије по времену објављује Српска академија наука и уметности.

Наведени прилози су неуједначено остварени, писани спорадично, са разноврсном концентрацијом и амбицијом. Насупрот деловима монографије, који су, очито, рађени по априорној концепцији, прилози у публикацијама, као и они у рукописној заоставштини, писани су или као удовољавање „задацима дана“, како је говорио Брехт, или као путокази у изради монографије као круне његошологије. Остварени аналитички и интерпретаторски домети ни у чему не умањују ауторкино одушевљење целокупним Његошевим делом, а нарочито спевовима: *Лучом микрокозма* (1945), *Горским вијенцем* (1847) и *Лажним царем Шћејаном Малим* (1851).

Највише књижевно-естетске домете у њима ауторка види у трима сферама: сугестивној *сликовийосии*, дубокој *мисаоносии* и *лейоии* поетских идеја. Све те особености могуће је било остварити само захваљујући *аушениичном језику*, о коме ауторка пише: „Чудно делује на читаоца језик *Горског вијенца*. Нешто као језик старине, мудрости, историјске тајанствености – неких даљина које су наше, а које не знамо довољно; а уједно као јединствен и никада више недостигнут израз за поезију меланхолије и песимизма. Читајући стихове *Горског вијенца*, човеку је, с једне стране, као да чита предање, свету књигу, а, с друге стране као да је то најбоља наша „пјесна са сузама“ (књ. IV, стр. 204).¹⁰ Колику пажњу ауторка посвећује *језику* показује књ. X, у којој први део чине махом лингвистички прилози – *Говор и језик* (објављени на стр. 9–259).

Иако сви парцијално објављени прилози из његошологије делују фрагментарно, иако је *фрагментарносии* једно од општих ознака целокупног опуса, како тврди Славко Леовац у монографији *Књижевно дело Исидоре Секулић* (1986), они на посредан или непосредан начин доприносе извесном повећању степена кохеренције монографије, јер

¹⁰ Започету расправу о специфичностима Његошевог језика наставила је И. Секулић у надахнутом и недатираном огледу „Стјепан Митров Љубиша“. Она најпре тврди: „По језичком квалитету и мотивима прича, дело Љубишино је чиста класика, овејано духовно благо. Такво какво је, оно претворљиво у даље облике књижевности свакога рода“ (књ. V, стр. 427), а одмах потом додаје: „Сви наши писци који су тај дивни народни језик носили у себи као природу и крв – немамо их сувише – гршили су заиста не само против чистоће књижевних родова и против симетрије литерарног стила него и против граматике, али су оставили бесмртна дела. Ту је Његош, а ту спада и Љубиша. Не само да широки кругови нашег света не знају, него наши критичари не знају довољно вредност и значај овог простонародног горштачког језика који носи у себи не само начело нашег живота него и начело наше мисли. Сва филозофија и поезија нам је тамо у оном кршу, и сва терминологија у оном језику којим се служили Владика Раде, Љубиша, Марко Миљанов“ (књ. V, стр. 428).

својим мозаичним доприносом бацају „бочно светло“ на целокупан опус и јер повремено указују на оне аналитичке премисе до којих је ауторки нарочито стало. Такве премисе су Његошева *машиновићности*, *мислености* и *мудрости*. Сви напори стваралачког духа стреме ка „високој мислености“ (ауторка дословно каже „манијакалној мислености“). Апологију *језика* показују и они искази И. Секулић у којима тврди да је Његошев језик „можда финији од музике“, да се ради о „песнику матерњег језика“, односно о „мудроносној поезији“: „Мудрост је врста божанског знања, она не еволуира, она је *с т е*“, пише ауторка, а већ на наредној страници додаје: „Мудрост није интелект, него дух“. Након тога, као каденца, природно и логички следи закључак: „Српски језик, велики српски језик, није само сведок живота, него је саучесник живота, јер је живот“.¹¹

Највећи број његошолога тврди да у пишчевом развоју постоје три фазе стваралачке метаморфозе: I – 1828–1837; II – 1837–1844. и III – 1844–1851. *Прву фазу* карактерише савладавање поетских и поетичких законитости, *другу фазу* стваралачко дозревање, будући да је у њој написан или објављен релативно мали број вредних умотвора; док тек *трећом фазом* Његош припада високо развијеном романтизму, те није чудо што су дела из ове фазе најчешће била предмет елаборације разноврсних типова његошолога (од 1844. године до данас).¹² На то указују још неки вредни, парцијално објављени прилози И. Секулић, као што је „*Горски вијенац* на позорници“, на пример. Њиме ауторка показује спој премиса које припадају супстанцијалној (литературолошкој) и релациј-

¹¹ Занимљиве монографије о књижевном опусу ове ауторке, поред већ поменутих, написали су: Иванка Удовички – *Есеј Исидоре Секулић* (Београд, 1977), Владислава Рибникар – *Књижевни погледи Исидоре Секулић* (Београд, 1986), Вук Крњевић – *Исидорине ојомене* (Београд, 2008), Слободанка Пековић – *Исидорини ослонци*, (2009), Иван Настовић – *Лейњи сан Исидоре Секулић и друге есеје* (Нови Сад, 2011) и други. Вредни помена су предговори Ж. Стојковића „Књижевна служба Исидоре Секулић“, у избору *Проза* (књ. I, стр. 5–20) и С. Леовца „Исидора Секулић“, у избору *Критички радови Исидоре Секулић* (књ. 14, стр. 5–24).

¹² У избор *Његошеве поеме* (Врбас, 2013) уврстили смо следеће умотворе: „Црногорац к свемогућему богу“ (1834, стихова 160), „Ода на дан рођења сверусијског императора Николаја Првога“ (1834, ст. 128), „Заробљен Црногорац од виле“ (1834, ст. 298), „Кнезу Метерниху“ (1836/1837, ст. 127), „Плач или жалосни спомен на смрт мојега десетогодишњег синовца Павла Петровића Његоша, пажа его величества императора Николаја I-го“ (1844, ст. 113), „Мисао“ (1844, ст. 141), „Посвећено Г. С. Милутиновићу (на Цетињу, 1. маја 1845)“ (1845, ст. 200, и „Полазак Помпеја“ (1851, 1860, ст. 116). На основу разлику између песама и поема указује квалитативна и квантитативна подела поема као епско-лирске врсте. Наведене поеме сврстали смо у пет група: *природне, њанихиде, митолошке, евокативне и рефлексивне*.

ској теорији (театролошкој и музичкој). Истовремено она показује и начине на који актуелизација и проблематизација тематике и мотивике могу допринети тумачењу и разумевању односа имплицитне поетике дела и експлицитне пишчеве поетике, при чему треба истаћи да се ауторка истовремено у овом раду бави општом, компаративном и специјалистичком естетиком (а поводом драматизације, адаптације и сценског извођења *Горског вијенца*, са Рашом Плаовићем у главној улози).

И. Секулић сматра да је Плаовић сопственим уделом у ре-интерпретацији несумњиво допринео ре-афирмацији *идентитетности*, како у дијахроној тако у синхроној, односно у равни историјске актуелизације. О томе она пише: „Раша Плаовић је знатно помогао да се истакне идентитет *Горског вијенца*; рад његов: скраћен и преструктуриран текст, режија и извођење“. Не кријући сопствено одушевљење читавим извођачким пројектом, као врстом аутентичне и мултимедијалне интерпретације, И. Секулић остаје доследна сâмој себи када, више за себе него за реципијенте (такође одушевљене приређивачем, драматизацијом, инсценијом и глумачким умећем), сматра да суштина аутентичног књижевног дела и даље пребива у сâмом делу (делу за читање, а не делу за гледање и слушање): „Исто тако и *Горски вијенац*, пре и после прераде и драматизације коју смо са задовољством слушали и гледали, мора се читати. Књига остаје последња реч за све оно што из књиге иде у слух. Дакле: ораторијум: оркестар, певање, рецитовање, глума, местимично можда филмски уметак, местимично казивач“ (књ. V, стр. 366).

Трећа група прилога, саопштених у „Додатку“, по априорној замисли није била намењена објављивању, него је пре служила као оријентир за писање појединих делова монографије, али је нама послужила и као могућност да завиримо у стваралачку радионицу И. Секулић. Готово да је сувишно рећи како су сви ти прилози неуједначено остварени, али је такође посебно потребно рећи да су само неки од њих изједначени по вредности са напред анализираним и парцијално објављеним прилозима из његошологије. Такви су, пре свих осталих, огледи „Његошева *Луца*“ (стр. 428–432) и „Језик Његошев“ (стр. 445–453). У првом огледу ауторка укратко расправља у једној од средишних идеографама *Луца микроkozма*: односу пре-егзистенције, егзистенције и пост-егзистенције, што на филозофској равни посматрано неминовно води ка расправи о односу *егзистенције* и *есенције*, једној од најбитнијих апорема у филозофској апоретици. О томе ауторка пише: „У преегзистенцији, човек је био добар и зао, прво био анђеоло, дакле стајао уз Бога, затим војевао са сатаном против Бога, затим, у прелазу из небе-

сне преегзистенције у егзистенцију на земљи покајао се, дакле прошао кроз највише што је човеку дато, сазнање зла, слободном вољом одбацивање зла, и прелаз, иако кажњен мучним земаљским и физичким животом, прелаз умом и душом у предестинацију за бесмртност“ стр. 428–429).

Пасажи попут наведеног на илустративан начин показују још једно од суштински важних филозофских, естетичких и поетичких опредељења И. Секулић. Она је консеквентно и доследно остајала при водећем начелу – да је *логичко-дискурзивни* начин мишљења (у категоријама) у свему надређен *ејдејском начину* (у сликама), потврђујући већ раније показану противуречност о односу *анализе и интерпретације*, након што је ту исту идеју бранила и реториком наслова занимљиво конципиране књиге *Аналитички тренуци и теме*: I – 1941. (стр. 242), II – 1941 (стр. 255) и III – 1941–1942. (стр. 256). Током рада на литературолошкој трилогији ауторка је стекла сва потребна искуства и сазнања да би непосредно након завршетка Другог светског рата (који је провела у Соко Бањи, Алексинцу и Београду) дефинитивно приступила изради монографије о Његошу, коју такође сматрамо значајним дометом у развоју његошологије.

КЊИЖЕВНО-ЕСТЕТСКЕ ВРЕДНОСТИ ЊЕГОШЕВИХ СПЕВОВА

По свему судећи, Исидора Секулић је још у међуратном периоду одлучила да напише историјско-биографско-поетичку монографију, чији је првобитни наслов био *Владика Раде*. О тој намери илустративно сведочи пасаж из новинског разговора који је ауторка водила са новинаром Новаком Милошевићем и који је објављен у „Политици“, 14. IX 1937. године. Наредне године, по устаљеном маниру, ауторка је објавила два одељка будуће монографије: „Владика Раде и љубав“, („Политика“, 6–9. I 1938) и „Пролог и епилог за књигу о Владици Раду“ („Преглед“, 174/1938). С обзиром на то да књига није објављена до почетка рата, лако је закључити да је сву пажњу ауторка усмерила на објављивање критичког триптихона *Аналитички тренуци и теме* (I–III), потом да је књига премашила планирани обим и да је захтевала додатно време и додатни истраживачко-стваралачки напор. О томе ауторка сведочи још у наведеном интервјуу: „Свугде, свугде, на сваком месту. Црну Гору гледам, вас, незаборавне моје црногорске пријатеље гледам, а једнако владику Рада видим!“

У поратном периоду, а особито у времену од 1945. до 1953, читава декада је у југословенском културном простору била посвећена Вла-

дици Раду, те није никакво чудо што се монографије Исидоре Секулић нашла у издавачком плану Српске књижевне задруге у Београду за 1947, али је она објављена тек четири године касније под називом – *Његошу, књиџа дубоке оданости*, и карактеристичним резервним насловом – *Зубља Његошева да свеїли са Ловћена*. Етимон коначног наслова монографије пронашли смо у огледу „Реч поштовања и оданости“, објављеном у *Сїоменици Васи Сїајићу* (Нови Сад, 1938), а трагични расплет у сведочењима савременика. Као што је познато, објављен је само Први том (I) монографије, уз напомену да њиме није обухваћен *Горски вијенац*, који је припреман за Други том (II), а који је обимом двоструко премашио претходни том. Међутим, након неочекиваног и суровог напада Милована Ђиласа (у књизи *Леџенда о Његошу*, 1952) И. Секулић је, у знак протеста, спалила Други том (II) и тиме нанела ненадокнадиву штету развоју његошологије.¹³

Двотомна или, можда, тротомна монографија о Његошу замишљена је као синтетички модел који на једно место окупља сва знања о писцу и делу и који неминовно захтева методолошку тријаду посвећену: *Његошу-владаоцу*, *Његошу-сївараоцу* и *Његошу-мислиоцу* (занимљиво је притом напоменути да је исту тријаду применио и М. Ђилас у касније објављеној монографији – *Његош. Песник, владар, владика*, Њујорк, 1966). И. Секулић је добро упозната са претходно објављеним монографијама о Његошу особито о онима које и сама спомиње и које су јој, несумњиво послужиле као научни претекст.¹⁴ Али, и након објављивања књиге наилазимо на знатан низ веома вред-

¹³ У прологу ауторка назива Његоша ловћенским Прометејем: „Ватра би требала да пламти и светли на Ловћену. Отоо је од богова ватру, и све ватрено тај чаровити, љупки снажни, гениални Раде Томов (...) Али је, сав ватрен, искрама мислио и рисао, искрама говорио. Ватром спајао материјално и духовно, објективно и субјективно“ (стр. 11–12), а у присутној речи још и ово: „Пустиња, сиромаштво, и три високе апстракције развили су у Раду Петровићу најјачи нагон уметничког стваралаштва, откако је српства. Владика Раде, гениални слободар, мислилац и песник, сām собом је опасао онолико колико је дала песничка снага свег српскога народа“ (стр. 17).

¹⁴ Неколико деценија касније објављена је *Енциклопедија Његош* (I), Подгорица, 1999, на 1100 страница великог формата (двостубачно). Други том (II) није објављен, а у Првом није заступљена И. Секулић (!?). Уредник овог издања је познати његошолог Слободан Томовић, аутор десетак књига посвећених његошологији, од којих издвајамо овом приликом – *Коменїари: Лажни цар Шћейан Мали, Луча микрокозма, Горски вијенац* (Београд-Цетиње, 1990) и *Филозофско-богословски појмовник Његошевог гјела* (Подгорица, 1995). У уводу *Енциклопедије Његош* Томовић пише: „Његошево књижевно-филозофско наслеђе представља трајну врїједност српскоправославне културе и словенских народа у цјелини. У свом духовном склопу приближава се најумнијим творевинама човјечанства“ (стр. 7).

них монографија: Ј. Деретића (1969), С. Томовића (1971), М. Обена (1972), К. Спасића (1976), Ј. Стриковића (1980), М. Поповића (1989), Д. Зличич (1986), М. Стевановића (1990), А. Флакера (1997), М. Бабовића, А. Младеновића, В. Вукићевић-Јанковић, М. Ломпара и других, као и читав низ занимљивих зборника радова.¹⁵

Његошу-владаоцу посвећени су следећи одељци монографије: „Гле и клима“, „Његуши“, „Лоза Петровића и породично клупко у Владици Раду“, „Чаура пуца“ и „Цетиње“; Његошевој физичкој и духовној биографији: „Беда и величина образовања Рада Петровића“, „Претргнута младост“, „Трагови љубавнога живота“, „Горке године“, „Изглед и лик Владике Рада“, „Владика је тешко болестан“ и „Свирепо умирање Владике Рада“; док је највиши домет монограф остварио анализом и интерпретацијом двају спегова – *Луче микрокозма* (1845) и *Лажног цара Шћейана Малоџ* (1851), као и још неколико Његошевих песама и поема, интегрисаних у друге целине. О постојању априорне концепције, која је временом допуњавана, сведочи композициони прстен који чине: „Приступна реч“ (стр. 13–17) и „Завршна реч“ (стр. 419–424). Читаву монографију карактеришу: поступци актуелизације и проблематизације елабориране тематике мотивике, литерарно обликоване анализе и интерпретације, а изнад свега велики број нових открића у областима које су сматране довољно проученима (филозофији, религији, психологији).

Својом књигом И. Секулић показује ретко сретану преданост писцу, његовом делу и времену. Она остварује потпуно усаосећавање са историјом, биографијом и поетиком, будући да је и сама *homo duplex*, стваралац и мислилац; односно једна од оних списатељица-страдалница које су се стварањем и промишљањем о оствареном спасавале од великог броја егзистенцијалних тегоба у „јудоли туге и жалости“. У стваралаштву оне виде могућност *сјасења*, као и могућност *ипрајања* у времену („Стваралаштво је највиша потенција и смисао васионе, а искључиво атрибут Бога“, пише она). Сваким написаним ретком она показује дисциплину стваралачког духа и усмереност на одређене теме, проблеме и апореме. Истина, у њеном маниру је да често расло-

¹⁵ Најпознатији су: *Петар II Петровић Његош. Личност, дјело и вријеме* (ЦАНУ-САНУ, Подгорица-Београд, 1993), *Династија Петровић-Његош* (I–III), ЦАНУ, Подгорица, 2002. (I – стр. 568, II – стр. 584 и III – стр. 515). Најновији зборници су: *Петар II Петровић Његош – митрополић, реформатор, поет* (РАН, Москва, 2013, стр. 420), *Његош – ријеч скупља два вијека* (Крагујевац, 2013, стр. 422), *Од Косовског завјешта до Његошева макрокозма: Петар II Петровић Његош (1813–2013)*, Косовска Митровица, 2014, и *Петар Друџи Петровић Његош – вјешта година од рођења (1813–2013)*, ЦАНУ, Подгорица, 2014, стр. 522.

ји не само догађајне него и асоцијативне низове, али и ти бројни меандри несумњиво служе мозаичном ткању основне текстуре, као и остваривању априорно одабраних циљева, *in ultima linea*.

Како се та опредељења реализују у пракси показаћемо на неколико примера. У седмом одељку „Чаура пуца“ ауторка ће се кратко позабавити описом песниковог покушаја да штампа збирку *Глас каменитијака* (1833), као и објављивањем прве збирке стихова *Пусишњак цетишњски* (1834), у којој је објављено свега 11 раних умотвора (8 песама и 3 поеме). На стр. 117–127 она пише о значају Његошевих књижевних првина у даљем стваралачком развоју. Такве су: поема „Црногорац к свемогућему богу“ (остварене у виду молитве или заветног писма) и митопоема „Заробљен Црногорац од виле“ (остварене као спој колективне и индивидуалне имагинације). Његош је у овој митопоеми одушевљен идиличним односом двају младих бића (виле небеснице и пастира Драга Драговића), а И. Секулић је одушевљена младим песником који показује префињену лиризованост и осећање мере. Процес усаосећавања (*Einphühlung*) се огледа у дијалогу: на Његошев стих – „Бог си ума, душе моје“ ауторка уверено додаје – „Бог младог Његоша је ум света, он је врхунац стваралачких сила“, а затим, као продужетак, наводи Његошев познати катрен:

*Ја се надам нешићо твоје
да у душу моју сјаје.
Неизвјестан, ал се ѓордим
ишћо са шћобом својсћиво имам.*

На тих десетак страница монографије, који евидентно чине меандар у основном току казивања, ауторка је интуитивно осетила важност гетеовски схваћене расправе о „сродству по избору“, које је Његош дефинисао дистихом: „Свемогућство светом тајном шапти // само души пламена поете“. Ради се о веома важној премиси Његошеве филозофије и психологије стварања. Сродност двају стваралачких бића почива на *сћварању* као свеprisутном процесу: и у индивидуалном, и у планетарном и у васионском простору, уз напомену да је *шћеића* стваралац са ограниченим (*deus revelatus*), а *Боѓ* стваралац са неограниченим способностима (*deus absconditus*). Само *сћварањем*, да поновимо, човек може да превлада трошну егзистенцију, да постане виша егзистенција и да рачуна на трајност сопственог дела, да не кажемо бесмртност, коју му још једино *сћварање* омогућава.

Истоветан је случај и са рефлексивном поемом „Мисао“ (1844) и евокативном поемом „Полазак Помпеја“ (1851, 1860), јер првом од

њих почиње, а другом се завршава трећа фаза стваралачке метаморфозе (1844–1851). У њој Његош показује врхунац сопствене имагинације, контемплације и интуиције, сврставајући се у високо развијени романтизам (нарочито рефлексивном поемом „Мисао и филозофско алегоријско-поетичким спевом *Луча микрокозма*).¹⁶ Истина, сама ауторка не пропушта прилику да у књижевноестетском вредновању *Горској вијенца* и *Луче микрокозма* више пута нагласи како историјско-романтично-драмски спев сматра супериорним у односу на филозофско-алегоријско-религиозни. Мноштво огледа, студија, расправа и монографија објављених у другој половини XX и првој половини XXI века, тврди сасвим супротно, дајући предност *Лучи* над *Вијенцем*.¹⁷ На то упућују антологијски стихови Његошевог спева о космогонији и космологији, али и о филозофији и антропологији, катреном који је саопштен у виду поетске и филозофске апофтегме:

*С шочке сваке погледај човјека,
како хоћеш суди о човјеку –
шајна чојку човјек је највиша.
Твар је творца човјек изабрана!*

Један од репрезентативних одељака представља „Тестамент Владике Рада“, по коме је И. Секулић састављала сопствени тестамент („Моја последња воља“, књ. III, стр. 529). Анализирајући Његошеву молитву „Црногорац к свемогућему богу“, ауторка је религиозна уверења отелотворила у наглашено лиризованим „Молитвама у Топчидерској цркви (I–X)“, објављеној у *Записима* (Београд, 1941). Најсугестивније је остварена шеста молитва (VI), коју преносимо *in extenso* да покажемо сва волновања тела, душе и духа:

„Боже, хвала Ти неизмерно, прође ме грч молитве. То је страшна борба замуклости, прикована језика и разапетих усана,

¹⁶ Видети нашу студију „Андрејеви учитељи енергије (Вук и Његош)“, објављену у књизи *Андрејева мудроносна проза* (Нови Сад, 2006, стр. 76–103) и оглед „Његош као животна и стваралачка инспирација Михаила Лалића“, објављен у књизи *Стваралачки узори и изазови (Његош. Андрић. Лалић.)*, ЦАНУ, Подгорица, 2015. Један од непосредних подстицаја у раду на монографији представљају и десетак занимљивих прилога Ива Андрића (објављиваних од 1925. до 1963). Вредни помена су и седам прилога Михаила Лалића посвећених његошологији (објављиваних од 1947. до 1993. године).

¹⁷ У последње две и по деценије Његошевом књижевном опусу и његошологији посветили смо књиге: *Његошев поетски говор* (Нови Сад, 1991), *Његошева филозофија и психологија стварања* (Нови Сад, 1997), *Његошева поетика и естетика* (Нови Сад, 2002), и сводну књигу *Петар Други Петровић Његош* (Бијело Поље, 2003, стр. 554), објављену у оквиру *Избраних дјела* (I–VII).

и задуваних груди пуних крикова и плача. Прође грч молитве. Мирно уздижем руке, са десет прстију као са десет свећица, и заборављам како ми је малочас било, и где сам, и никога више не познајем, и ништа ми више не треба јер нисам више у свету мисли и брига. Са десет свећица својих, са десет малих свитаца на себи, стижем пред Тебе, Боже“ (књ. III, стр. 59).

Василије Томовић у књизи *Раи богова и шишана* (1987) пореди *Лучу микрокозма* са Милтоновим *Изгубљеним рајем*, Хезиодовом *Теогонијом* и епом *Махабхарата*. И. Секулић пореди *Лучу* са *Изгубљеним рајем* и Гетеовим *Фаустом*. Она указује на висок степен оригиналности, као и на релативно самосталан приступ трима познатим стваралачким процесима: *тхеогонији*, *лоџогонији* и *фотиогонији*, с једне, потом на значај *космогоније* и *космологије*, с друге, односно на домете *тхеологије* и *тхеозофије*, с треће стране. Као полиглота, она је овладала разноврсним знањима које нуде класична књижевност, византијско наслеђе и апокрифна литература (још је Никола Банашевић, 1930, указивао на коришћење два таква списа – *Апокриф о Еноху* и *Опшкровање Варухово*). У дванаестом одељку „*Луча микрокозма* (Покушај једног тумачења)“ ауторка прихватљиво закључује: „Милтон је писао *Изгубљени рај* на врсти дебатне основе за једну хришћанску доктрину, и на основи критике хришћанских догми. Владика је писао *Лучу* да би целу васиону и вечност приказао као једну величанствену, вечно обнављану драмску поему: Бог-сатана, борба-победа, изравњавање супротности – па опет изнова драма. Милтон, дакле, види на почетку д о к т р и н у, а Владика види в и з и ј у од самог почетка“ (књ. VI, стр. 223).

Дефинишући *Лучу микрокозма* као „драмску поему“, „драмски спев“, „духовну драму“, „космичку драму“, „велики спев“, „небеску драму“, „модерну драму“ и „митолошку драму“, монограф се не устеже да укаже на њену неуједначеност, па чак и на нека од формалних несавршенстава, особито када се ради о конструкционој и композиционој схеми спева написаног за свега четири недеље (од 10. марта до 7. априла 1845), са додатком „Посвећено Г. С. Милутиновићу (на Цетињу, 1. маја 1845)“, која износи 200 стихова (спев укупно има 2210 стихова).¹⁸ У новом кључу читање ми смо као један од могућих модела предложили: поему „Мисао“ као пролог, шест певања као основни

¹⁸ На извјесну диспропорцију појединих певања у *Лучи микрокозма* указује садржај спева: „Посвета“ има 200 стихова, Пјесна прва 350, Пјесна друга 320, Пјесна трећа 340, Пјесна четврта 210, Пјесна пета 510 и пјесна шеста 280, што укупно чини 2.210 стихова.

текст *Луче*, „Посвету“ као епилог, с обзиром на хронолошки ред настајања наведених умотворина. Његошева елегија „Спровод праху С. Миљутиновића“ (1848) такође припада овом моделу читања, а може да послужи и као једна од „шифара тумачења“ с обзиром на полустих 20. стиха – „својакаће чојка с богом“.

Мишљење Исидоре Секулић да „После *Пролога*, *Луча* уметнички слаби“ за неке његошологе је дискутабилна, али је највећи број судова, мишљења и претпоставки не само тачан него и у свему прихватљив. Такво је, на пример, мишљење: „Шесто певање је просто угушило поему, скратило је бар за три даља певања“ (стр. 266).¹⁹ Са развијеним и негованим естетским укусом и стваралачким нервом И. Секулић је увидела несразмеру између појединих певања (најкраће је „Пјесна четврта“ – 210 стихова, а најдужа „Пјесна пета“ – 510 стихова) и због кратког времена настајања ауторка је посумњала у „замор материјала“ и „замор писца“. Хипотетично гледано, Његош је у трима ненаписаним певањима (седмом, осмом и деветом) морао елаборирати веома сложену проблематику која се односила на космогонију и космологију, од паганских времена до хришћанске догме, при чему је посебну пажњу морао обратити на гностичка, богумилска и јеретичка мишљења која је хришћанска црква анатемисала.

На те, добро познате чињенице, И. Секулић указује кратком анализом идеја неоплатоничара, потом гностика и апокрифних списа, тако да се Његош, по њеном мишљењу, током настајања свега често налазио на рискантним раскрсницама ортодоксије и хетеродоксије. Међутим, у крајњем свођењу свих анализа и интерпретација постаје јасно да је Његош успешно пребродио велики број дилема, тј. да је успео да оствари „високу поетску космогонију“, о чему ауторка каже: „Човек као луча малога света, човек као мали бог света; човек као мислилац и стваралац; човек као сасуд страсти са којима се диже до Бога и руши до сатанства: човек са бесмртном душом; човек као миљеник божји,

¹⁹ Још током рада на монографији ауторка је посебну пажњу обратила на будућу рецепцију дела, што сведочи о повећаној амбициозности. У „Прегледу“ (174/1938) објавила је рад „Пролог и епилог за књигу о Владики Раду“, у „Политици“, 6–9. I 1939. „Где чији је син владика Раде, у алманаху „Војвођански зборник“ (1939) прилог „Владика Раде у Риму“, а у *Аналистичким тјренујцима и шемама* (III), 1941–1942, оглед „Један тихи монолог владике Рада“. После рата објављено је више одломака будуће монографије: „Његуши“ („Летопис Матице српске“, 1946), „Чаура пуца“ („Република“, 10. VI 1947) и „Цетиње“ („Књижевност“ 9/1950). У Институту за проучавање књижевности САНУ ауторка је прочитала радове: „Изглед и лик Владике Рада“ (18. IX 1950) и „Лоза Петровића Његоша – свирепо умирање“ (2. X 1950) пред познатим академицима, професорима универзитета, његошолозима и лингвистима.

човек као борац против Бога; човек анђео и човек демон – то је проблем свих великих мислилаца и писаца у прози и у стиху“ (књ. VI, стр. 227–228).²⁰ На тај начин ауторка је бранила основне премисе филозофске антропологије, потом манихејску слику света, објаснила је митолошку заснованост елаборираног предмета: од митолошких, преко историјских, до најновијих облика предајне културе у наративном и скриптивном моделу.

Основни Његошев циљ био је и остао да „мора саставити микрокозам и макрокозам“, при чему је најчешће инвентивно користио поступак поетизације и литераризације текста и претекста, што представља додатни квалитет монографије. У хвале вредном огледу „Проблем изузетне личности“ (1941) И. Секулић је оправдано закључила, превасходно мислећи на Његоша као недостижни узор:

„Само врло малобројнима је дато да пишу за „вечност“; што ће рећи за извесну будућност. Простије речено: само је врло малобројнима дато да пишу са оправдањем. То су они који, не као изузетне, него као позитивне личности одржавају континуитет духовне егзистенције човечанског рода“ (књ. IX, стр. 79).

Radomir V. Ivanović

ISIDORA SEKULIĆ'S CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT OF CONTEMPORARY NJEGOŠISM

S u m m a r y

The monograph of Isidora Sekulić “To Njegoš, a book of deep devotion“ (*Његошу, књига дубоке оданости*), SKZ, Belgrade, 1951, 392 + /5/, has a status of a milestone work in contemporary njegošism, a work that at the same time represents both a scientific exemplar and an analytic challenge. Unlike *the value criticism* of Lj. Nedić, *aesthetic criticism* of B. Popović, *impressionistic criticism* of J. Skerlić or *historical criticism* of P.

²⁰ Мада анализирана монографија делује највише својом целовитошћу, без тешкоћа се може установити да је ауторка највише књижевна научне домете остварила следећим цјелинама: „Беда и величина образовања Рада Петровића“, „Претргнута младост“, „Горке године“, нарочито расправа о *Лучи микрокозма* (стр. 219–311), „Владика је тешко болестан“ и надахнуто писани „Тестамент Владике Рада“. Видети недавно објављен *Филозофско-богословски аспекти Његошевог дела (Прилог библиографији)* Д. Аранитовића, „Књижевна задруга“, Подгорица, 2015, стр. 215. Током израде студије свесрдну помоћ су нам пружили – Библиотека Матице српске у Новом Саду и библиотекар Александар Радовић, на чему им најсрдније захваљујемо.

Popović, I. Sekulić, together with B. Lazarević, founded a new model – *creative criticism*. It represents an inventive mixture of science (analysis) and arts (interpretation), with a note that the “personal trademark” of each of its members is accomplished only if they prove the authenticity of the literary work through authenticity of literary criticism.

The study “Isidora Sekulić’s contribution to the development of contemporary *njegošism*” represents a natural and logical continuation of a dialogue that started in a homogeneous study “The creative criticism of Isidora Sekulić (A contribution to the theory of literary criticism)”, which was recently published in a thematised collection of works called “Serbian literary criticism and cultural politics in the second half of the 20th century” (*Српска књижевна критика и културна политика у другој половини XX века*) Belgrade, 2013. The new study has been divided into three segments: “Global aspirations and methodological approaches”, “Generating poetic ideas and literary content” and “Literary-aesthetic values of Njegoš’s poems”, while the closing section (“Notes”) includes: archival material, primary and secondary literature. Values of the monograph are reflected both in substantial and relational theory (philosophy and psychology, aesthetics and poetry, literatology and linguistics).